

الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ

- سرشناسه: باباپور، محمدمهدی، ۱۳۴۳ -
- عنوان قراردادی: نهج البلاغه، فارسی - عربی، برگزیده، شرح
- عنوان و نام پدیدآور: حاکمیت و حکمرانی در نهج البلاغه / محمدمهدی باباپور گل افشانی.
- مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۳.
- فروست اصلی: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ: ۱۲۵۵ / ۱۳۹۳ / ۳۹۷
- فروست فرعی: پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ: ۱۴۰.
- شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۷۲۸-۷
- وضعیت فهرست نویسی: فیپا
- یادداشت: فارسی - عربی
- یادداشت: چاپ دوم، ۱۳۹۳ (فیپا).
- موضوع: علی بن ابی طالب ﷺ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. -- نظریه درباره سیاست و حکومت
- موضوع: علی بن ابی طالب ﷺ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- سیاست و حکومت
- موضوع: علی بن ابی طالب ﷺ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه، برگزیده -- نقد و تفسیر سیاست و حکومت
- موضوع: علی بن ابی طالب ﷺ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه، برگزیده
- شناسه افزوده: ۱۳۹۲ ب ۲۳ س ۹ / ۳۸ / ۰۹ BP
- رده بندی کنگره: ۲۹۷ / ۹۵۱۵
- رده بندی دیویی: ۳۳۸۲۶۰۲
- شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۸۲۶۰۲

حاکمیت و حکمرانی در نهج البلاغه

محمد مهدی باباپور گل افشانی

پژوهشگاه بین‌المللی
المصطفی ص

حاکمیت و حکمرانی در نهج البلاغه

مؤلف: محمدمهدی باباپور گل افشانی

چاپ دوم: ۱۳۹۳ ش / ۱۴۳۶ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: کوثر ● قیمت: ۱۴۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۱۰۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۹۳۰۵-۹
- قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: عباس ثقفی
- معاونت تولید: روح‌الله سلمانی
- ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- آماده‌سازی: سیدکاظم عمادی مجد
- صفحه‌آرایی: سید محسن عمادی مجد
- ویراستاری: سیدعلی سجادی
- نمونه‌خوانی: علی سلیمانی امیری

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت چهره‌های متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. «جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای حجة الاسلام دکتر محمد مهدی باباپورگل افشانی (عضو هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی) مؤلف کتاب حاکمیت و حکمرانی در نهج البلاغه و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنرنمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌منتها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخشندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را به ذات خود، شرافت‌مند و فخریم دانسته و از باب تا محراب کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولوالعلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندانه بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی و یا کوتاه‌فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و

سربلندی مادی و معنوی باشند، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به نظاره نشسته است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر رحمته‌الله، در صحنه حاضر شده و بر خطورت و فوریت حرکت فراگیر و بی‌وقفه همه توان‌مندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌فزا در این خصوص، تأکید ورزیده و پیشرفت این مهم را راهبری و رصد می‌کنند.

جامعه المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم‌السلام جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی،

گشودن افق‌های جدید فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک درسی به ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مولف محترم جناب آقای حجة الاسلام دکتر محمد مهدی باباپور گل‌افشانی و برای دوره کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی تهیه و تدوین شده، در چارچوب اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تدوین و برای استفاده خوانندگان محترم تقدیم شده است.

در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مولف محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر نمایم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نمایم.

پژوهشگاه بین‌المللی

المصطفی ﷺ

فهرست

۱۵.....	مقدمه
۱۹.....	۱. مفاهیم
۱۹.....	مقدمه
۲۰.....	سیاست
۲۰.....	معنای لغوی سیاست
۲۲.....	معنای اصطلاحی سیاست
۲۷.....	سیاست در نهج البلاغه
۳۱.....	حکومت
۳۱.....	معنای لغوی حکومت
۳۳.....	معنای اصطلاحی حکومت
۳۵.....	حکومت در نهج البلاغه
۴۳.....	۲. مبانی حکومت
۴۳.....	مقدمه
۴۳.....	ضرورت حکومت
۴۸.....	جایگاه حکومت
۵۲.....	مشروعیت حکومت
۷۱.....	۳. اصول و ارزش‌ها (اهداف)
۷۱.....	مقدمه

۷۱	عدالت
۷۲	مفهوم عمیق و همه جانبه عدالت‌گرایی از دیدگاه امام علی <small>علیه السلام</small>
۷۶	عدالت، جمال سیاست و حکومت
۸۲	عدالت‌خواهی و عدالت‌گرایی در حکومت امام علی <small>علیه السلام</small>
۱۰۰	آزادی
۱۰۱	آزادی فلسفی
۱۰۴	آزادی عرفانی یا معنوی
۱۰۹	آزادی اجتماعی
۱۳۰	وحدت
۱۴۷	امنیت
۱۶۱	تعلیم و تربیت
۱۷۹	۴. ساختار حکومت
۱۷۹	مقدمه
۱۸۰	حاکم
۱۸۰	شرایط حاکم
۱۹۸	وظایف حاکم
۲۱۲	تأمین معیشت مردم
۲۲۳	قضاوت
۲۳۲	مردم
۲۳۲	نقش مردم در حکومت
۲۴۲	حقوق و وظایف مردم و حاکم
۲۶۱	فهرست منابع
۲۶۵	ضمیمه
۲۶۵	نامه ۵۳ نهج البلاغه (عهدنامه مالک اشتر)
۲۶۵	۱. ضرورت بناء الذات
۲۶۶	۱. ضرورت خودسازی
۲۶۷	۲. اخلاق القيادة
۲۶۷	۲. اخلاق رهبری

۲۶۸ ۳. التجنب من الغرور و الأنانية
۲۶۹ ۳. پرهیز از غرور و خودپسندی
۲۶۹ ۴. كيفية جلب رضا العامة او رضا الخاص
۲۶۹ ۴. مردم گرایی، حق گرایی
۲۷۰ ۵. ضرورة حفظ السر
۲۷۰ ۵. ضرورت رازداری
۲۷۱ ۶. المشورة و مكانها الصحيح
۲۷۱ ۶. جایگاه صحیح مشورت
۲۷۲ ۷. القيادة والروابط الاجتماعية
۲۷۳ ۷. اصول روابط اجتماعی رهبران
۲۷۳ ۸. التعرفة بالطبقات الاجتماعية
۲۷۴ ۸. شناخت اقشار گوناگون اجتماعی
۲۷۵ الاول) افضل العسكريين
۲۷۶ اول) سیمای نظامیان
۲۷۸ الثاني) افضل القضاة
۲۷۸ دوم) سیمای قضات و داوران
۲۷۹ الثالث) افضل المسؤولين
۲۸۰ سوم) سیمای کارگزاران دولتی
۲۸۰ الرابع) صفات الدافعين للزكاة
۲۸۱ چهارم) سیمای مالیات دهندگان
۲۸۲ الخامس) افضل الكُتَّاب
۲۸۳ پنجم) سیمای نویسندگان و مشییان
۲۸۴ السادس) التَّجَّار و اصحاب الصَّنَاع
۲۸۴ ششم) سیمای بازرگانان و صاحبان صنایع
۲۸۵ السابع) المحرومون
۲۸۶ هفتم) سیمای محرومان و مستضعفان
۲۸۷ الثامن) الاخلاق الخاصة للوالى
۲۸۸ هشتم) اخلاق اختصاصی رهبری

- ۲۸۹ التاسع) اخلاق القيادة مع الاقارب
- ۲۹۰ نهم) اخلاق رهبری با خویشاوندان
- ۲۹۰ العاشر) اسلوب مواجهة الأعداء
- ۲۹۱ دهم) روش برخورد با دشمن
- ۲۹۲ الحادى عشر) التحذيرُ من الدّم الحرام
- ۲۹۳ یازدهم) هشدارها
- ۲۹۳ اول) هشدار از خون ناحق
- ۲۹۳ الثانى) التحذير من الأناية
- ۲۹۳ دوم) هشدار از خودپسندى
- ۲۹۴ الثالث) التحذير من المنّ
- ۲۹۴ سوم) هشدار از منت گذارى
- ۲۹۴ الرابع) التحذير من العجلة
- ۲۹۴ چهارم) هشدار از شتابزدگى
- ۲۹۵ الخامس) التحذير من طلب العناوين
- ۲۹۵ پنجم) هشدار از امتیاز خواهى

مقدمه

نهج البلاغه، گزیده‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها و کلمات قصار امیرالمؤمنین علی علیه السلام و دائرة المعارفی اسلامی است که به وسیله ادیب و دانشمند برجسته شیعه سید رضی (م ۴۰۶ق) گردآوری شده است. محتوای ژرف و عمیق در قالب الفاظ و عبارات‌های فصیح و بلیغ همراه با جامعیت مطالب، از این کتاب ارزشمند اثری جاودانه ساخته است، تا آن جا که هر پژوهشگر ژرف‌نگری آن را بالاتر از کلام مخلوق و پایین‌تر از کلام خالق می‌داند و لقب «اخ القرآن» را زینده آن می‌داند.

به اعتراف دانشمندان - مسلمان و غیرمسلمان - که محضر نهج البلاغه را درک کرده‌اند، نه تنها گذشت زمان نتوانسته از طراوت و تازگی نهج البلاغه بکاهد و آن را کهنه و فرسوده سازد؛ بلکه بیانات، تحلیل‌ها و محتوای عمیق آن چنان است که گویی همین امروز حضرت آنها را بیان کرده است.

بی‌تردید نهج البلاغه بعد از قرآن کریم، یکی از گران قدرترین و ارزشمندترین میراث مکتوب اسلام است. این کتاب مجموعه‌ای به ابعاد وجودی یک انسان کامل است. امام خمینی رحمته الله علیه درباره عظمت و جامعیت نهج البلاغه می‌نویسد:

کتاب نهج البلاغه که نازل روح اوست، برای تعلیم و تربیت ما خفتگان در بستر منیت و در حجاب خود خواهی، خود معجونی است برای شفا و

مرهمی است برای دردهای فردی و اجتماعی و مجموعه‌ای است دارای ابعادی به اندازه یک انسان و یک جامعه انسانی از زمان صدور آن تا هر چه تاریخ به پیش می‌رود.^۱

همچنین در وصیت نامه الهی - سیاسی خود می‌نویسد:

ما مفتخریم که کتاب نهج البلاغه که بعد از قرآن بزرگ‌ترین دستور زندگی مادی و معنوی و بالاترین کتاب رهایی‌بخش است و دستورات معنوی و حکومتی آن بالاترین راه نجات است، از ماست.^۲

جوامع بشری به‌ویژه نسل جوان باید با الگوگیری از شخصیت جامع آن حضرت به عنوان یک انسان کامل، زندگی فردی و اجتماعی خود را بسازند.

رهبر معظم انقلاب حضرت آیه‌الله خامنه‌ای فرمود:

امیرالمؤمنین علی علیه السلام یک الگوی کامل برای همه است؛ جوانی پرشور و پرحماسه او، الگوی جوانان است؛ حکومت سراسر عدل و انصاف او، الگوی دولت‌مردان است؛ زندگی سراپا مسئولیت او، الگوی همه مومنان است؛ او الگوی همه آزادگان جهان است؛ سخنان حکمت‌آمیز و درس‌های ماندگار او، الگوی عالمان و دانشمندان و روشن‌فکران است.^۳

این نوشتار تنها از منظر «سیاست و حکومت» به نهج البلاغه نگریسته است. وقتی از این منظر به نهج البلاغه می‌نگریم، امام را حاکم و رهبری مقتدر و آگاه می‌بینیم که آئین‌کشورداری را برای استانداران، فرمانداران و تمامی کارگزاران حکومت خود بیان می‌کند.

امام علی علیه السلام در نهج البلاغه و به‌ویژه در نامه ۵۳ (عهدنامه مالک اشتر)

۱. صحیفه نور، ج ۱۴، ص ۲۲۴.

۲. وصیت نامه الهی سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه.

۳. پیام نوروزی سال ۱۳۷۹، روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۷۹/۱/۷ ص ۳.